

Hátrányos helyzetű iskolák tanárai Magyarországon és Szlovákiában

© **BACSKAI Katinka**

Debreceni Egyetem, CHERD, Debrecen

bacskai.katinka@iif.hu

A többségében alacsony státuszú szülői kompozíciójú általános iskolák tanárainak jellemzői Magyarországon

A TALIS (Teaching and Learning International Survey) a tanítás és a tanulás feltételeit vizsgáló kutatás, amelyet 2008 tavaszán folytatott az OECD. A vizsgálatot az OECD INES (Nemzetközi Indikátor Munkacsoport) kezdeményezte, hogy felmérhessék az oktatást a tanárok, int az oktatás kulcsszereplői szempontjából. A kutatás során ISCED 2 szinten tanító tanárokat és iskolavezetőket kérdeztek meg munkájukról, módszereikről, munkakörülményeikről, ilyen módon eddig előzmény nélküli a kutatás, hiszen korábbi nemzetközi mérésekből és kutatásokból kimarad a tanári perspektíva.

Ebben a tanulmányban egy 2008-as nemzetközi összehasonlító vizsgálat az OECD TALIS adatai alapján szeretnénk bemutatni az alacsony státuszú szülői kompozíciójú (röviden hátrányos kompozíció) iskolák tanárait. Ezekben az iskolákban a diákok szüleinek iskolai végzettsége alacsony, a diplomás szülők aránya nem éri el a tíz százalékot, de gyakran szinte egyáltalán nincsenek értelmiségi családból származó gyerekek az iskolákban. Ezen iskolákban magas a hátrányos helyzetű és alacsony aspirációs szinttel rendelkező diákok aránya, ami a tanárok felé fokozott szerepelvárást támaszt és nehezebb munkakörülményeket jelent. Éppen ezért gyakori a tanárok között fluktuáció, ha tehetik más iskolába mennek tanítani, ahol jobbak a munkafeltételek, kevesebb a problémás diák. Mi ezekben az iskolákban tanító tanárokat vizsgáltuk Szlovákiában és Magyarországon. Ebben a tanulmányban elsősorban az iskolák jellemzőit, a tanárok demográfiai és professzionális sajátosságait foglaljuk össze. Önmagukban azonban nem beszélünk az adatok, ezért mindig összevetjük a minta felét képező átlagos kompozíciójú 10-39% közötti diplomás szülői aránnyal rendelkező iskolákkal, valamint a 40% fölötti diplomás szülői aránnyal rendelkező iskolákkal, amelyekre előnyös kompozíciójú intézményekként hivatkozunk. Először a magyarországi, majd a szlovák iskolák adatait mutatjuk be, s vetjük össze.

A többségében alacsony státuszú szülői kompozíciójú általános iskolák alapvető jellemzői Magyarországon

Ahhoz, hogy megismerhessük azokat a tanárokat, akik többségében alacsony státuszú diákokat tanítanak, elsőként bemutatjuk, hogy földrajzilag hol találhatóak ezek az intézmények és mely szektorhoz tartoznak. Az adatokból kiderül, hogy az alacsony státuszú szülői kompozíciójú iskolák jellemzően falvakban, községekben helyezkednek el. A települési lejtő markánsan megjelenik, a kisebb településeken lányegesen magasabb a hátrányos helyzetű iskolák aránya, míg Budapesten már

egészen alacsony az arányuk. A kistelepülési iskolákat gyakran konzorciumok tartják fenn, mivel egyetlen település nem képes erre. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy nincs a faluban, de gyakran még a szomszéd településeken sem, alternatív iskolaválasztási lehetőség. A hazai adottságokból eredően a kistelepüléseken élők között nagyobb a munkanélküliek, az alacsonyan iskolázottak és a rossz anyagi körülmények között élők aránya. Általánosan több a cigány származású, nevelési segélyben részesülő diák és részképeség zavarban szenvedők száma, sok a bejáró gyermek, akiknek nap mint nap több kiló métert kell utazniuk, hogy iskolába járhassanak (KSH, 2012).

Az iskolák regionális eloszlását illetően azt tapasztaljuk, hogy az Észak-magyarországi, Közép- és Dél-dunántúli régiókban vannak az alacsony státuszú szülői kompozíciójú iskolák felülreprezentálva. Sem a települési lejtő, sem a földrajzi megoszlás nem meglepő, hiszen tudjuk, hogy az iskolák társadalmi háttere tulajdonképpen az ország gazdasági fejlettségének tükrö (Kozma, 1975; Forray & Kozma, 1999; Híves, 2006). A kisebb településeken és az Észak-magyarországi, Észak-alföldi, Dél-dunántúli (határmenti) régiókban a gazdasági mutatók (GDP, munkanélküliség) egyértelműen rosszabbak, mint a nagyobb településeken, vagy az ország más régióiban (KSH, 2012). Ez egyben azt is jelzi, hogy az iskolák homogén társadalmi összetétele elsősorban a hazai társadalom földrajzi heterogenitásának következménye. A budapesti vagy más nagyvárosi iskolákban, ahol földrajzilag egymás közelében vegyes iskolázottságú, státuszú a lakosság az iskolák társadalmi kompozíciója kiegyenlítettebb. Azokon a hátrányos helyzetű régiókban, vagy településeken, ahol a lakosság társadalmi háttere homogénebb, az iskolák is homogének lesznek.

A teljes mintában önkormányzati, egyházi és központi költségvetésből gazdálkodó (két iskola) fenntartók is voltak. Jellemző, hogy a hátrányos és az előnyös kompozícióban tanító tanárok az önkormányzati szektorban vannak felülreprezentálva (ld. 1. táblázat). A két központi költségvetésből gazdálkodó intézmény diákjai között átlagos arányban vannak diplomás szülők gyermekei. Ez igaz az egyházi iskolákra is. A kutatások tapasztalatai alapján az egyházi iskolák társadalmi összetétele kiegyensúlyozottabb, szélesebb társadalmi bázisra épül, nem jellemző a társadalmi szegregáció olyan mértéke, mint általában az önkormányzati intézményekben (Pusztai, 2004). Az előnyös kompozíciójú iskolák (ahol a diákok szüleinek több mint negyven százaléka diplomás) szintén önkormányzati fenntartásúak, ezek többsége Budapesten található. A táblázatból leolvashatjuk, hogy a minta bő negyedét kitevő hátrányos kompozíciójú általános iskolák tanárainak nagy része az önkormányzati szektorban dolgozik, iskolájuk fenntartója valamely önkormányzat, vagy konzorcium.

1. táblázat. Az iskolák szülői iskolai végzettség alapján besorolt kompozíciója a különböző szektorú iskolákban tanító tanárok aránya alapján

	hátrányos kompozíció	átlagos kompozíció	előnyös kompozíció
önkormányzati fenntartó	<u>27,9%</u>	50,2%	<u>11,9%</u>
egyházi fenntartó	1,2%	<u>7,2%</u>	0,6%
központi költségvetésből	0,0%	<u>1,0%</u>	0,0%
Összesen (tanárok, fő)	683	1367	292

*Az adatok forrása: TALIS-HUN; N=2342, sig.*** (Az aláhúzott cellákba a reziduálisok alapján véletlenszerű eloszlásnál sokkal több iskola került.)*

Az iskolák tanulószáma ezekben az intézményekben kisebb, összességében tehát kis iskolákról beszélhetünk. Kevesebb tanár dolgozik kevesebb diákkal és a pedagógiai valamint az adminisztratív személyzet száma is kisebb. Hogyan befolyásolja ez a tanárok munkakörülményeit?

A kisebb iskolákban többségében kisebb osztályokban dolgoznak a pedagógusok (ld. 2. táblázat) alap és középfokon is. Mivel az általunk vizsgált alacsony státuszú szülői kompozícióval jellemezhető iskolákban a diákok alacsonyabb aspirációs szinttel és komolyabb magatartási problémákkal rendelkeznek (Liskó, 2002) ezért ez mindenképpen a tanárok könnyebb munkafeltételeket teremt, hiszen kevesebb diák között kell megosztani a tanári figyelmet. Ugyanakkor a szakirodalmi tapasztalatok alapján jellemző, hogy a kisebb iskolákban kisebb a tanárok munkáját segítő személyzet aránya. Ezt a tendenciát jól megfigyelhetjük az 2. táblázatban. Mind az oktatást segítő személyzet (pl. informatikusok, iskolapszichológus, gyógypedagógus, vagy könyvtáros), mind az adminisztrációs személyzet (iskolatitkár, gazdasági ügyintéző, stb.) aránya alacsonyabb. Ebből következik, hogy a hátrányos helyzetű iskolákban tanító tanárok lényegesen több időt töltenek adminisztrációval, mint más kompozíció iskoláiban (ld. 4. táblázat).

2. táblázat. Az iskolák személyzeti jellemzői kompozícióként Magyarországon ISCED 2 szinten

	hátrányos kompozíció	átlagos kompozíció	előnyös kompozíció
Átlagos osztálylétszám	18,23	20,75	21,86
Diák / tanár arány ¹	12,7	13,7	12,8
Diák / oktatást segítő személyzet arány	100	90	81
Diák / adminisztrációs személyzet aránya	116	100	93

Az adatok forrása: TALIS-HUN; N=183 iskola.

Már az előző fejezetben a működés feltételeinek sorra vételekor is utaltunk arra, hogy bár az iskolák felszereltségével nincsen probléma, bizonyos szaktanárok mind általános iskolában, mind a középiskolákban hiányoznak. Sokkal nagyobb arányban számolnak be arról az iskolavezetők, hogy a megfelelő képesítésű pedagógus hiánya hátráltatja az oktatási tevékenységet, mint a minta átlagában.

A többségében alacsony státuszú szülői kompozíciójú általános iskolák tanárainak demográfiai és professzionális jellemzői Magyarországon

Szembeötlő különbség még a nemek aránya a tanári karokban. Kifejezetten hátrányos helyzetű iskolák nemi megoszlásáról nem rendelkezünk információkkal a szakirodalomból, de arra már utaltunk, hogy a pálya elnőiesedése egyre nagyobb probléma. A válaszadók közül a többségében alacsony státuszú szülői iskolai kompozícióban tanító tanároknak csaknem 30%-a volt férfi, míg az átlagos kompozíciójú iskolákban ez az arány alig magasabb, mint húsz százalék, az előnyös kompozícióban pedig éppen csak az ötöde férfi a válaszadóknak. Úgy gondoljuk, hogy a nagyobb kihívást jelentő általános iskolákban a férfiak hatékonyabban tudnak dolgozni, a magatartási és motivációs problémák számukra kevésbé jelentenek

¹ Az inaktív, pl. gyermeknevelési szabadságon lévő tanárok is részei a statisztikáknak.

gondot, ezért felülreprezentált számuk ebben az iskolacsoportban. Ugyanakkor tovább árnyalja a képet, hogy a kistelepülésen lévő iskolákban a tanári karok szinte teljes egészében elnőiesedtek a mintánk tanúsága szerint. A férfiak tehát nem a kistelepülésen elhelyezkedő hátrányos helyzetű iskolák tanárai, hanem nagyközségekben, városokban tanítanak.

3. táblázat. Az iskolák szülői iskolai végzettség alapján besorolt kompozíciója és a tanárok demográfiai jellemzőinek megoszlása a teljes minta alapján Magyarországon

	hátrányos kompozíció	átlagos kompozíció	előnyös kompozíció
25 évnél fiatalabb tanárok aránya	1.4%	1.7%	0.9%
ötven év fölöttiek aránya	25.3%	27.6%	30.4%
férfiak aránya	29.2%	21.9%	20.1%

Az adatok forrása: TALIS-HUN; N=2342

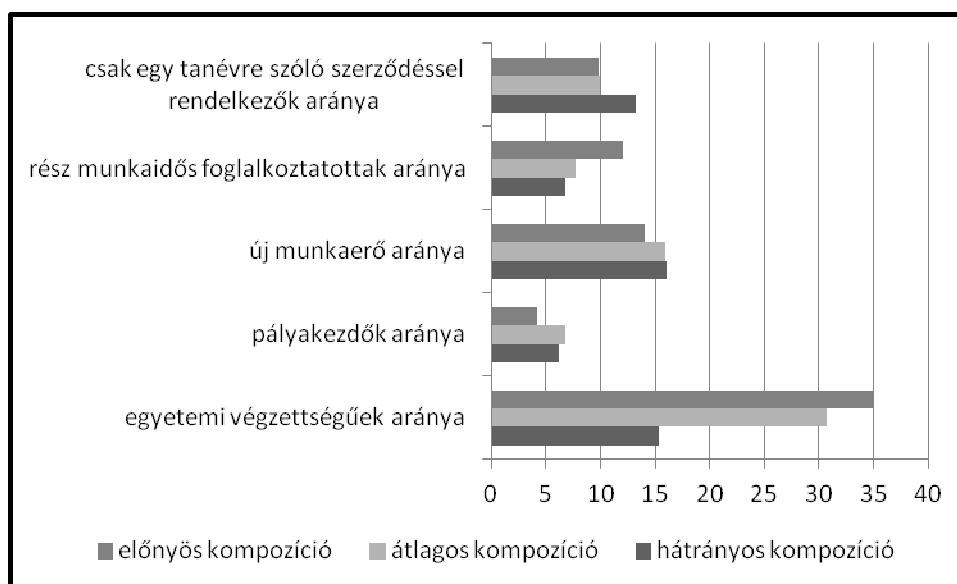
Hazai reprezentatív kutatás mutatja ki, hogy a hátrányos helyzetű diákokat tanító iskolákban, amelyek elsősorban kistelepüléseken találhatóak, a tanárok csak ritkán rendelkeznek egyetemi végzettséggel, általában a tanulmányaik befejezése után kapnak itt állást, de a nehezebb tanítási körülmények miatt amint lehetséges munkahelyet változtatnak. Ezért ezekben az iskolákban gyakoribbak a tanárcserék és még a pedagógus túlképzés ellenére is gyakori a tanárhiány (Varga, 2009). Megvizsgáltuk, hogy a mi mintánkban fellelhetőek-e annak nyomai, hogy a többségében hátrányos helyzetű diákokat oktató iskolák tanárai rosszabb képesítéssel és kisebb szakmai gyakorlattal érkeznek az iskolákba, és gyakoribb a tanárváltás ezekben az intézményekben. Arra voltunk kíváncsiak, hogy azok a jellemzők, amelyek általában az eredményes tanárokat jellemzik (magasabb végzettség, több gyakorlat) inkább, vagy kevésbé jellemzőek azokra az intézményekre, ahol a diákok alacsonyabb aspirációs szintje miatt több feladat hárul a tanárokra. Mivel ezen jellemzők mindegyike magyarázó változóként is szerepel, ezért kiemelt figyelemmel kezeltük őket.

A többségében alacsony státuszú szülői iskolai kompozícióban tanító tanárok általában fiatalabbak és lényegesen kisebb arányban rendelkeznek egyetemi diplomával. Ez az arány még alig éri el a mintaátlag felét. Több közöttük a pályakezdő és ennél fogva azok aránya is, akik csak egy évre szóló szerződéssel vannak foglalkoztatva, ugyanakkor többségében teljes munkaidőben dolgoznak. Ez utóbbinak az lehet a magyarázata, hogy a kisebb településeken, ahol a hátrányosabb helyzetű iskolák többségében elhelyezkednek, ez a foglalkoztatási forma nem jelent megélhetést egy tanár számára, hiszen nem tud, több iskolában egyszerre tanítani. Másfelől a részmunkaidőben foglalkoztatott tanárok többsége olyan tantárgyat tanít (hittan, művészeti tárgyak), amelyek oktatását a kistelepülési iskolák nem vállalják föl.

Azt találtuk, hogy valóban jelentős a pályakezdők aránya a szülők iskolai végzettsége alapján hátrányos kompozíciójú iskolákban, valószínűsítjük, hogy nagyobb arányú a tanárok cserélődése. A szakirodalom tapasztalatai alapján ez nem szolgálja az iskolák eredményességét, mert a tapasztaltabb tanárok hatékonyabban tanítanak. Egyébként a hazai viszonyok között a szakmai tapasztalat szorosan összefügg a tanárok korával és az adott iskolában eltöltött idővel is, hiszen jellemzően a tanári végzettségűek tanárként dolgoznak végig pályafutásuk alatt és az iskolaváltások sem gyakoriak. Azonban a legtöbb kutatás azt mutatta ki, hogy a szakmai tapasztalat hatása kettős, egyfelől a tapasztaltabb tanárok

eredményesebbek, másrészt az idősebb, ötvenes éveikben járó pedagógusok már kevésbé motiváltak, tehát az életkor hatása nem lineáris (Horn, 2010). Ebből a szempontból az általunk vizsgált hátrányos helyzetű iskolák tanári karnak korösszetétele kiegyenlítettebb, hiszen az ötven év fölötti tanárok aránya 30% alatt marad, míg a felső kvartilis iskolákban ez az arány meghaladja a harminc százalékot, a tanári kar nagyobb arányban elöregedett.

1. ábra. Az iskolai kompozíció és a tanárok néhány jellemzőjének összefüggése Magyarországon (%)

Az adatok forrása: TALIS-HUN; N=1705

Vizsgálatunkban kitérünk a tanárok munkaterhelésére is. Amint azt az adatok mutatják: a tanárok valamennyi kompozícióban nagyjából ugyanannyit dolgoznak. Látjuk, hogy a tanárok által beírt becsült adatok valamivel meghaladják az általánosan elfogadott 40 órát. A részletesebb időmérleg vizsgálatok tanúsága szerint a valóságban ennél többet dolgoznak a pedagógusok. Az összehasonlításból kitűnik az adminisztratív feladatok nagyobb aránya. Ez összefügg a diákok hátrányos helyzetével és az ehhez kapcsolódó pályázatokkal is, amelyek adminisztrálása külön erőforrásokat vesz igénybe.

4. táblázat. A teljes állású pedagógusok munkaterhelése a különböző kompozíciójú általános iskolákban Magyarországon²

	hátrányos kompozíció	átlagos kompozíció	előnyös kompozíció
tanítás az iskolában	21.25	21.43	20.30
óratervezés vagy órára való felkészülés	11.64	12.15	12.58
adminisztratív feladatok	5.81	5.09	4.89
egyéb	3.9	3.9	4.25
összesen	42.6	42.57	42.02

Az adatok forrása: TALIS-HUN; N=1705

² Az adatok között nem szerepel a nem teljes munkaidőben foglalkoztatottak óraszámja és tevékenységei.

A továbbképzésekkel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy valamennyi kompozícióból nagyságrendileg ugyanannyi továbbképzésen vesznek részt a tanárok. Az átlagos továbbképzéseken töltött idő 14 és 15 nap között van átlagosan. A kötelező és az önként vállalt továbbképzések arányánál van különbség a kompozíciók között. Az alacsony és az átlagos státuszú szülői kompozíciójú iskolák tanárai átlagosan kétszer annyi továbbképzésen vettek részt, mint amennyit a kötelezően előírt továbbképzések jelentettek volna. A magas státuszú szülői kompozícióval jellemezhető iskolákban tanító tanárok azonban az általuk elvégzett képzéseken nagyobb arányában nem kötelező a részvétel.

Beszédes különbségről tanúskodik azon továbbképzéseknek a sora, amelyekre a tanároknak saját meglátásuk szerint szükségük volna a szakmai fejlődésükhöz. Feltételezhetően ezek a válaszok két tényezőre világítanak rá, egyrészt arra, hogy mely problémák jelennek meg gyakran az adott kompozíció tanárai között, másrészt ehhez kapcsolódóan, hogy melyek azok a területek, amelyekre sem a tanárképzés, sem a későbbi tapasztalat nem szolgált elegendő tudással.

Az alacsony státuszú szülői kompozícióval jellemezhető iskolákban a speciális tanulási igényű tanulók oktatása, a multikulturális környezetben való oktatás, a viselkedési és fegyelmezési problémák kezelése, valamint a tanulóknak való tanácsadás kerül sokkal inkább előtérbe, mint a másik két kompozícióban. Ezzel szemben a szaktárgyi és szakmódszertani tudáshoz kapcsolódó továbbképzésekre kevésbé van igény. Ez arról tanúskodik, hogy a vizsgált iskolákban gyakoribbak a fegyelmezéssel és speciális tanulási igényű, valamint roma tanulókkal kapcsolatos problémák. Azt is megtudtuk, hogy a diákokkal való személyes és bensőséges kapcsolattartásra is nagyobb az igény, mivel a „tanácsadás a diákoknak” névvel jelzett továbbképzéscsoport is népszerűbb, mint a minta egészében. Az, hogy a magas státuszú szülői kompozícióval jellemezhető intézményekben inkább a szaktárgyi tudást szeretnék bővíteni a kollégák, jól jellemzi a két iskolai kompozícióban tanító tanárok napi munkájában felmerülő problémák közötti különbséget.

A többségében alacsony státuszú szülői kompozíciójú általános iskolák tanárainak alapvető jellemzői Szlovákiában

A hazai, többségében alacsony státuszú szülői kompozícióval rendelkező iskolák tanárainak bemutatása után vizsgáljuk meg a szlovákiai iskolák tanárait. A magyarországi adatok vizsgálata során két alapvető jellemző domborodott ki: az egyik, hogy a hazai alacsonyabb státuszú alap és középfokú iskolák is kisebb településen helyezkednek el, mint az átlagos, vagy a magas státuszú szülői háttérrel rendelkező intézmények. A másik, hogy a hazai kutatási adatokat és feltételezéseket meg tudtuk erősíteni, mivel úgy tűnik, a szóban forgó intézményekben oktató pedagógusok képzettségi szintje valóban alacsonyabb, mint más iskolákban. Vajon a szlovákiai településeken, a szlovákiai iskolákban is hasonlóan működnek-e a hazai törvényszerűségeket? Ennek megállapításához valamelyest ismernünk kell a szlovák településszerkezetet és az ottani képzési rendszert. Az alábbiakban ugyanazzal a logikával haladunk végi az adatokon és közben ismertetjük a szomszédos ország jellemzőit is, amely szükséges az adatok értelmezéséhez.

A többségében alacsony státuszú szülői kompozíciójú iskolák alapvető jellemzői Szlovákiában

Szlovákia településszerkezetét elsősorban a domborzati viszonyok befolyásolják. Területének nagy része (71%-a) hegyekkel szabdalt, itt van a települések két harmada, amelyben a lakosság valamivel több mint fele él. Az alföldi területen a lakosság jobban koncentrált, de itt is jellemzőek az apróbb települések. A szocializmus évei alatt nagy erővel folyt a körzetesítés, amely az apróbb települések összevonását jelentette és ennek következményeként ma már az eredeti állapothoz képest valamivel koncentráltabb a településszerkezet (Mezei 2008). Ez a folyamat az 1990-es évek elején, mint hazánkban is, némiképp megfordult, de nem vált komoly trendé. Szlovákia településszerkezete is tagolt, de területenként eltérő képet mutat (mint hazánkban). További hasonló jellemző, hogy az ország keleti és nyugati fele között a hazaihoz hasonlóan nagyon nagy gazdasági különbségek vannak. A munkanélküliség a keleti megyékben átlagosan kétszer nagyobb, mint a nyugatiakban (Renczes, 2010). A többségében alacsony státuszú szülői kompozíciójú iskolák itt is tipikusan hátrányos helyzetű kisebb településeken találhatóak. Az összefüggés szignifikáns, de erőssége nem olyan mértékű, mint a hazai adatok esetében.

A szülők iskolai végzettsége alapján hátrányos kompozíciójú iskolák nagy aránya, 40%-a itt is kistelepülésen található (hazánkban fele), míg a legelőnyösebb kompozíciójú iskolákból képzett negyedben egyetlen kistelepülési iskola sem került. Ez az arány kisebbnek látszik, mint a hazai, de annál megdöbbentőbb, mivel a szlovák mintában (a centralizáltabb településszerkezet miatt), csupán fele annyi kistelepülési iskola van. Tehát a másik oldalról azt jelenti, hogy a kistelepülési iskolák 86% hátrányos helyzetű, míg hazánkban ez az arány csak 49%. A települési lejtő sokkal intenzívebb tehát Szlovákiában, mint Magyarországon a kistelepülések esetében, azonban ezek alacsony száma miatt a mintában ez a hatás kiegyenlítődik.

Szlovákiában, szintén hasonlóan a hazai adatokhoz, alacsony az egyházi iskolák aránya. A szlovák mintában 4,1 %-os az egyházi iskolák aránya és 3,4 az egyéb nem állami fenntartású intézményeké (ezek ott is tipikusan alapítványi iskolák). Azonban a nem állami szektorban is döntő az állami támogatás, tehát itt is a hazaihoz hasonlóan államilag támogatott magán iskolákról van szó. Az iskolák fenntartója és kompozíciója között a hazaihoz hasonló összefüggést találunk, vagyis az állami fenntartású intézmények (amelyek mint a 92,5%-át adja) között vannak a hátrányos kompozíciójú iskolák, az egyháziak között pedig inkább előnyös kompozíciójú intézményeket találunk (bővebben ld. Bacskai, 2012).

Az 5. táblázatban foglaltuk össze azokat a hatásokat, amelyek földrajzi alapon és az iskolaszektort tekintve valamelyest determinálja a hátrányos kompozíciójú iskolák előfordulását. A Carmer V mutatót alkalmaztuk arra, hogy összehasonlíthassuk keresztátlák erősségét. Ezek alapján látszik, hogy bár, mint leírtuk a tendenciák hasonlóak a két országban, hazánkban minden kategóriában erősebb az összefüggés. Ennek két oka van, az egyik az, hogy mivel a szlovákiai 15 évesek többsége még általános iskolás, ezért ott nem tapasztaljuk még a középfokon bekövetkező szelekció hatását, másrészt a nemzetközi kutatások tanúsága szerint hazánkban szinte e legmagasabb a szegregáció az OECD országok közül (Csapó, Molnár & Kinyó, 2008, OECD 2010).

5. táblázat. A különböző jellemzők és az iskolai kompozíció összefüggésének erőssége (Carmer V mutató)

	Magyarország	Szlovákia
Régiók fejlettsége	0,26	0,11
Településtípus	0,3	0,22
Fenntartó	0,75	0,11
N (fő)	4545	4555

A szakirodalmi eredményekkel összhangban volt az a hazai adat, mely szerint az alacsony státusú szülői kompozícióval jellemezhető intézményekben az átlagos osztálylétszám alacsonyabb, mint más kompozíciókban. Ennek két oka lehet. Egyfelől a kistelepülésen működő iskolákban a tanulók alacsony száma miatt nem tudnak megtölteni egy-egy nagyobb létszámú osztályt, másrészt ebben a kompozícióban gyakoribb, hogy sajátos nevelési igényű diák kerül az osztályba, akiket kisebb tanulócsoportban tanítanak. A szlovákiai adatokat vizsgálva is úgy találjuk, hogy az átlagos osztálylétszámok szintén alacsonyabbak (bár magasabb, mint a hazai) a hátrányos kompozíciójú iskolákban (ld. 6. táblázat). Ennek megfelelően magasabb a tanár-diák arány, ugyanakkor azt látjuk, hogy az oktatást segítő, mind az adminisztrációs személyzet aránya lényegesen jobb a szlovák iskolákban. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a szlovák oktatási rendszeren a tanár feladatai kevésbé kiterjedtek, több idő jut az oktatásra, nevelésre.

6. táblázat. Az iskolák személyzeti jellemzői kompozícióként Szlovákiában ISCED 2 szinten

	hátrányos kompozíció	átlagos kompozíció	előnyös kompozíció
Átlagos osztálylétszám	20,58	22,28	24,51
Diák / tanár arány	14,5	14,9	13,7
Diák / oktatást segítő személyzet arány	174	170	170
Diák / adminisztrációs személyzet aránya	70	78	77

Az adatok forrása: TALIS-SVK; N=186 iskola

A szülők iskolai végzettsége alapján hátrányos kompozíciójú iskolák tanárainak demográfiai és professzionális jellemzői Szlovákiában

Első hipotézisünk vizsgálata során megállapítottuk, hogy a többségében alacsony státuszú szülői kompozícióban tanító tanárok az országos vizsgálatok adataihoz hasonlóan a Magyarországi mintában is fiatalabbak, több közöttük a tapasztalatlan pályakezdő és rövid hatályú szerződéssel foglalkoztatott tanár, ami valószínűsíti a tanárok gyakori cserélődését ezekben az intézményekben. Ugyanakkor a minta egészéhez viszonyítva a korösszetétel és a nemi arány is kiegyenlítettebb a hátrányos kompozíciójú iskolákban. Mindez még nem feltétlenül bizonyítja azt, hogy a kevésbé motivált, rosszabb képességű tanárok tanítanak a hátrányos kompozíciójú iskolákban. Azonban azt is kimutattuk, hogy az egyetemi végzettséggel rendelkezők aránya lényegesen alacsonyabb, mint a minta egészében.

A szlovákiai adatok vizsgálva azt találtuk, hogy a szlovák iskolákban valamennyi kompozícióban nagyobb a fiatal, 25 év alatti tanárok és az ötven év fölötti idős tanárok aránya is. Szemmel láthatóak a tendenciák is. A hazai adatokéhoz hasonlóan itt is az alacsony státusú kompozícióban jellemzőbb a fiatal tanárok

magasabb aránya, míg a hazai tendenciával ellentétesen az idősebb tanárok aránya is ebben a kompozícióba a legmagasabb.

Az ötven év fölöttiek aránya meglehetősen magas a szlovák mintában. Az alacsony státuszú szülői háttérrel rendelkező kompozícióban csaknem a tanárok negyven százaléka tartozik ebbe a kategóriába. Az okok keresése során felmerül, hogy a szlovákiai nyugdíjkorhatár magasabb, mint a hazai, de ez az arány még így is nagyon magas és komoly problémája lehet a szlovákiai oktatási rendszernek az elkövetkező öt év múlva. Az általunk vizsgált hátrányos kompozíciójú intézményekben tehát a legidősebb és a legfiatalabb generáció tagjai is nagy arányban vannak jelen.

A férfi tanárok aránya viszonylag állandó a kompozíciók között, de itt is megfigyelhetjük, hogy a hátrányos kompozíciójú iskolákban, ha nincsenek is lényegesen többen, kevesebben sem. Ugyanakkor a szlovákiai adatokon nem tapasztalható az az aránytalanság, ami a hazaiakon igen, hogy a kistéleplési iskolákban szinte csak tanárnők tanítanak.

7. táblázat. Az iskolák szülői iskolai végzettség alapján besorolt kompozíciója és a tanárok demográfiai jellemzőinek megoszlása a teljes minta alapján Szlovákiában

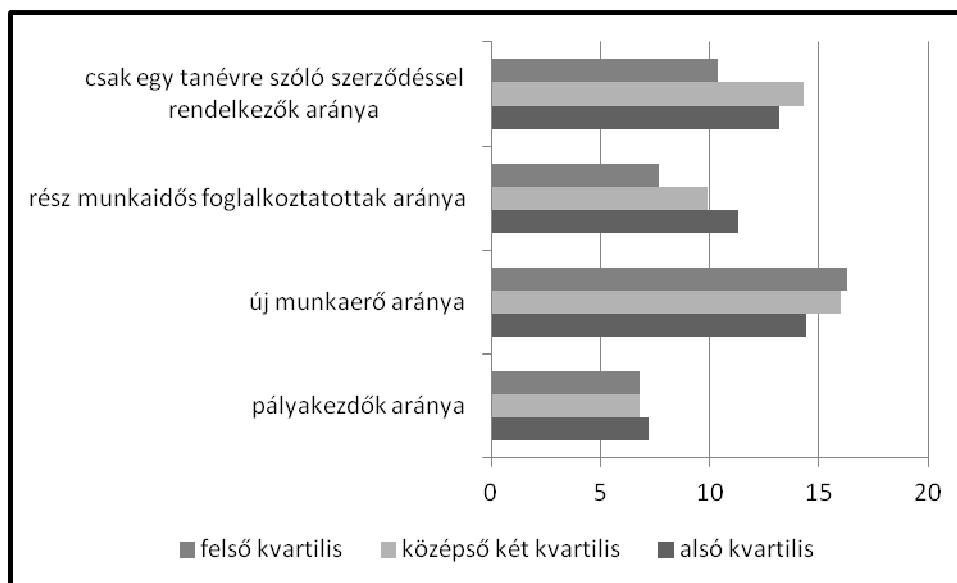
	alacsony státuszú szülői háttérrel jellemezhető iskolai kompozíció	átlagos státuszú szülői háttérrel jellemezhető iskolai kompozíció	előnyös státuszú szülői háttérrel jellemezhető iskolai kompozíció
25 évnél fiatalabb tanárok aránya	3.2%	2.7%	2.3%
ötven év fölöttiek aránya	39.8%	34%	30.5%
férfiak aránya	20.4%	18.8%	19.9%

Az adatok forrása: TALIS-SVK 2009; N=3157

Szlovákiában is hasonlóan magasabb a 25 év alatti pályakezdő tanárok aránya, ami arra utal, hogy itt is ugródeszkrét jelentenek a hátrányos kompozíciójú intézmények. Könnyebben kerülnek be ide a fiatal tanárok. Ugyanakkor hazánkban az előnyösebb kompozíciójú iskolákban egyre magasabb arányban tanítottak idősebb tanárok, addig Szlovákiában ez az arány éppen fordított. Tehát az „ideális tanári korban” lévő középkorúak aránya ezekben az iskolákban a legkisebb, ami az életkori adatok alapján a legkevésbé optimális tanári összetételt jelenti a hátrányos kompozíciójú iskolákban. (Sok a gyakorlatlan kezdő tanár és nagyon magas a már kevésbé rugalmas nyugdíj előtt álló munkatárs.)

Láthatjuk, hogy a foglalkoztatási szerkezet némiképp eltérő. Sok az egy éves szerződéssel foglalkoztatottak száma, de jellemző a részmunkaidős szerződés is, ami nálunk nem volt jellemző az alsó kompozícióban. Érdekes, hogy azt gondoltuk, főként nőkre jellemző ez a foglalkoztatási típus, akik a család mellett vállalnak részmunkaidős állást. De nem, zömmel férfiak vannak részmunkaidőben foglalkoztatva, akik egyszerre több iskolában is tanítanak. Ez elsősorban a tanárok nehéz megélhetésére utal, akik kénytelenek egynél több állást is elvállalni, főként, ha családfenntartók.

2. ábra. Az iskolai kompozíció és a tanárok néhány jellemzőjének összefüggése Szlovákiában (%)

Az adatok forrása: TALIS-SVK 2009; N=3157

A tanárok végzettségi szintjének vizsgálatára nem volt lehetőségünk a szlovák adatok esetében. A szlovák felsőoktatási rendszer is különbséget tesz a főiskolák és az egyetemek között. Azonban a tanárképzés egyöntetűen MA végzettséget ad, az intézménytől függetlenül, ezért valamennyi tanárnak ugyanaz a végzettségi szintje, az intézményről pedig, ahol a tanulmányait végezte, nincsen információnk, így ebben a kérdésben nem tudunk következtetéseket levonni. Nem tudjuk tehát, hogy a hazai adatokhoz hasonlóan a szlovákiai alacsony státuszú szülői kompozícióval jellemezhető iskolákban is jellemzőbb-e, hogy a tanárok végzettsége alacsonyabb, mint a minta egészében. Azt biztosan tudjuk az adatokból, hogy a megfelelően képzett természettudományos, anyanyelvi, valamint idegennyelvet oktató tanárokból sokkal inkább jelentkezik hiány a hátrányos helyzetű iskolákban, mint a tanítás fizikai környezetét biztosító oktatási anyagokból, vagy számítógépekből. A tanárok között kevés a képesítés nélküli, vagy csak BA végzettséggel rendelkező pedagógusasszisztens. Ennek oka elsősorban az lehet, hogy ezeknek a tanároknak nem adtak kérdőívet, mivel egy 2001-es kutatás szerint bizonyos speciális iskolákban (pl. fogyatékos, vagy halmozottan hátrányos helyzetű diákokat oktató intézményekben), akár 30% fölötti is lehet a képesítés nélkül tanítók aránya, de más iskolákban is 6-7 % körüli.

A tanárok munkaterhelését vizsgálva (8. táblázat) már első ránézésre is látszik, hogy a főállású szlovák tanárok óraszámja lényegesen alacsonyabb, mint a hazai tanároké. Korábbi OECD kutatásokból sajnos nem ismerjük a szlovák adatokat – mert az *Education et a Glance* nem közöl szlovák adatokat –, ezért nincsen összehasonlításunk. Ugyanakkor láthatjuk, hogy bár a hazai tanárok munkaterhelését a legalacsonyabbak között tartják számon, a szlovák tanárok kevesebbet tanítanak. Az arányok viszont hasonlóak. A tanítás, óra tervezés és adminisztratív feladatok aránya hasonló és azt is megfigyelhetjük, hogy a hátrányos kompozíció tanárai itt is valamivel kevesebbet készülnek az óráikra

8. táblázat. A teljes állású pedagógusok munkaterhelése a különböző kompozíciójú általános iskolákban Szlovákiában³

	hátrányos kompozíció	átlagos kompozíció	előnyös kompozíció
tanítás az iskolában	17,64	17,9	17,84
óratervezés vagy órára való felkészülés	9,32	9,66	10,09
adminisztratív feladatok	4,34	4,17	3,36
egyéb	3,23	3,42	2,69
összesen	34,53	35,15	34,25

Az adatok forrása: TALIS-SVK; N=2659

A szakmai továbbképzésekre fordított idő esetében is azt látjuk, hogy a hazai átlagos 14-15 naphoz képest a szlovák tanárok csupán 6-7 napot töltöttek továbbképzéseken. Ennek fele volt kötelező továbbképzés, a másik felét önkéntesen vállalták a tanárok. A TALIS minta átlaga a nemzetközi kutatásban 17,6 nap volt, az országok közötti összehasonlításban a török és az ír tanárok vettek kevesebb továbbképzésen részt. (Az adatfelvétel óta Szlovákiában a tanári fizetések egy részét a kötelező és az önkéntes továbbképzéseken való részvételhez kötötték, ezért ott is lényegesen megnőtt a továbbképzéseken résztvevők aránya.)

Azok a tanárok, akik alacsony státuszú szülői kompozícióval jellemezhető iskolákban tanítanak a hazaihoz hasonlóan szintén leginkább a viselkedési és fegyelmezési problémákkal kapcsolatos, ill. a speciális tanítási igényű diákokkal kapcsolatos képzéseken venne részt. Ez ebben az esetben is lényegesen jellemzőbb, mint más kompozícióban. Bár nem ennyire karakteresen, de kiemelkedik az óravezetéssel kapcsolatos ismeretek, a multikulturális környezetben való oktatás és a tanulóknak való tanácsadás ismereteinek igénye is.

Összefoglalás

A hipotézis vizsgálata során kiderült, hogy legtöbb adat alátámasztja a szakirodalomban összefoglaltakat, vagyis hogy a hátrányos helyzetű iskolákban a tanári kar kontraszelektált, több szempontból kevésbé előnyös az összetétel. Első hipotézisünk vizsgálata során megállapítottuk, hogy a többségében alacsony státuszú szülői iskolai kompozícióban tanító tanárok az országos vizsgálatok adataihoz hasonlóan a mintánkban is fiatalabbak, több közöttük a tapasztalatlan pályakezdő és rövid hatályú szerződéssel foglalkoztatott tanár, ami valószínűsíti a tanárok gyakori cserélődését ezekben az intézményekben, ugyanakkor a minta egészéhez viszonyítva a korösszetétel és a nemi arány is kiegyenlítettebb a hátrányos kompozíciójú iskolákban. Mindez még nem feltétlenül bizonyítja azt, hogy a kevésbé motivált, rosszabb képességű tanárok tanítanak a hátrányos kompozíciójú iskolákban, azonban azt is kimutattuk, hogy az egyetemi végzettséggel rendelkezők aránya lényegesen alacsonyabb, mint a minta egészében.

Ha a szlovákiai tanárok jellemzőit vizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy alapvetően megegyeznek a trendek és visszaköszönnek a problémák. A településtípus, a férfiak és a 25 év alatti pályakezdők arányának alakulásában, és eltérnek a részmunkaidős foglalkoztatottság, a csak egy évre szóló szerződéssel tanítók és az ötven év fölöttiek arányának kérdésében. Nem tudtuk ugyanakkor vizsgálni a tanárok

³ Az adatok között nem szerepel a nem teljes munkaidőben foglalkoztatottak óraszámja és tevékenységei.

végzettségét, mivel a szlovákiai tanári végzettség egységesen MA végzettségnek minősül. Ugyan vannak tanárképző intézmények, de a tanárképzés nem kétszintű, ezt a különbségtétel nem létezik, az iskolák képzési színvonalát pedig nem áll módunkban vizsgálni, erről nincsen adatunk.

Ebben a tanulmányban megmutattuk, hogy a többségében alacsony státuszú szülői kompozíciójú iskolák nem egyenletesen találhatók az ország minden részén, hanem tipikusan követik a hazai szociokulturális viszonyokat. Elsősorban a hátrányos helyzetű régiókban és a kisebb városokban találhatóak ezek az intézmények. Az iskolatípus és a fenntartó is egyoldalúan alakul, mivel többségében önkormányzati fenntartású szakközép és szakiskolák tartoznak ide.

Irodalomjegyzék

- BACSKAI Katinka (2012): Egyházi iskolák eredményesség a PISA 2009-ben három közép-európai országban. In Földvári Mónika, & Nagy Gábor Dániel (szerk.): *Vallás a keresztény társadalom után* (pp. 253-270). Szeged: Belvedere Meridionale.
- CSAPÓ Benő, MOLNÁR Gyöngyvér, & KINYÓ László (2008): A magyar oktatási rendszer szelektivitása a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok eredményeinek tükrében. *Iskolakultúra*, 18 (3-4), 3-13.
- FORRAY R. Katalin, & KOZMA Tamás (1999): Az oktatáspolitikai regionális hatásai. *Magyar Pedagógia*, 99 (2), 123-139.
- HÍVES Tamás (2006): A hátrányos helyzet az oktatás területi kutatásában. *Educatio*, 15 (1), 169-174.
- HORN Dániel (2010): *A tanári munkaterhelés és az iskolák eredményességének kapcsolata*. http://www.tarki-tudok.hu/file/Pedteher/v_a_tanari_munkaterheles_es_az_iskolak_eredmenyessegenek_kapcsolata.pdf [2012.03.12.]
- KOZMA Tamás (1975): *Hátrányos helyzet*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- KSH 2012. *A bruttó hazai termék (GDP) területi megoszlása 2010-ben*. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/gdpter/gdpter10.pdf> [2012.06.20.]
- LISKÓ Ilona (2002): A hátrányos helyzetű tanulók oktatásának minősége. *Új Pedagógia Szemle*, 52 (2), 56-69.
- PUSZTAI Gabriella (2004): *Iskola és közösség*. Budapest: Gondolat.
- RENCZES Ágoston (2010): *A szlovák gazdaság és Dél-Szlovákia magyarlakta vidékeinek fejlődése az EU-csatlakozás óta*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány.
- VARGA JÚLIA (2009): A tanárok elosztása a különböző szociokulturális háttérű tanulókat tanító iskolák között. In Fazekas Károly (szerk.) *Oktatás és foglalkoztatás* (pp. 65-82). Budapest: MTA KTI.